

Usûlcüler Sahâbe İsimlendirmesi İçin Hz. Peygamber ile Uzun Süre Birlikteliği mi Esas Alırlar? (Hanefî Usûl Eserleri Özelinde Bir İnceleme)*

Do Scholars of Uşûl Al-Fiqh Base on Long-Term Association with the Prophet for Definition of Companions? (A Study on Hanafi Uşûl Al-Fiqh Books)

Furkan YÜKSEL

Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
Res. Asst., Niğde Ömer Halisdemir University Faculty of Islamic Sciences Department of Basic
Islamic Sciences
Niğde/Türkiye
furkanyuksel@ohu.edu.tr
ORCID: 0009-0003-4459-7072

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 11.03.2024
Kabul Tarihi / Accepted : 08.05.2024
Yayın Tarihi / Published : 15.06.2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran-June
Cilt / Volume: 11 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 215-238

Atıf / Cite as

Yüksel, Furkan. Usûlcüler Sahâbe İsimlendirmesi İçin Hz. Peygamber ile Uzun Süre Birlikteliği mi Esas Alırlar? (Hanefî Usûl Eserleri Özelinde Bir İnceleme). *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2024), 215-238.

Doi: 10.33460/beuifd.1450843

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Yazarların dergide yayınlanan çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.
Authors publishing with the journal is licensed under the CC BY-NC 4.0 and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.

Öz: İslam ilim geleneğinde Hz. Peygamber'i gören onunla birlikteliğe sahip olan kimseler sahâbe tabakası altında zikredilmiştir. Ancak her disiplinin sahâbî algısı farklıdır. Bazıları sahâbî kelimesinin lafzi manasını, yani Hz. Peygamber'le bir an bile birlikte olmayı dikkate alarak kısa süreli görüşmeyi bir kimsenin sahâbe tabakasına dahil olması için yeterli görmüştür. Diğerleri ise sahâbî kelimesinin lafzi manasından daha çok örfî anlamı göz önünde bulundurarak Hz. Peygamber'le uzun süre birlikteliğe sahip kimselerin bu

* Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Mehmet Özşenel danışmanlığında yaptığım "Hanefî Usûlünde Sahâbe" isimli doktora tez çalışmam esas alınarak hazırlanmıştır.

tabaka altında zikredilmesi gerektiğini belirtirler. İlk dönem âlimleri kendilerine ait hususi tanımlar üzerinden sahâbe tabakasını tespit etme yolunu tercih etmişlerdir. Ancak daha sonraları bu hususi tanımlar terk edilmek suretiyle daha genel tarifler yapılmaya başlanmıştır. Söz gelimi âlimler eserlerinde kendi tanımlarını zikretmek yerine usûlcü-hadis ehli tanımı şeklindeki umumi tariflere değinmek suretiyle bir sahâbe tasavvuru oluşturmuşlardır. Onlar umumi olarak zikredilen bu tanımlardan kendi bakış açılarına veya metodolojilerine uygun olanını tercih etmişlerdir. Nitekim bu bakış açısına göre, hadis ehli bir kimsenin sahâbe olarak kabul edilebilmesi için Hz. Peygamber'le kısa süre birlikteliği yeterli görünürken, usûlcüler ise bu birlikteliğin uzun süreli olmasını gerekli kabul etmişlerdir. Klasik dönem sonrası eserlerde bu ikili tasnifle verilen sahâbe tanımlarının ülkemizde telif edilen akademik metinlerde de büyük oranda devam ettirildiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada ikili tasnifle yapılan bakış açısı sorgulanmış ve bu yargının en azından usûlcüler cihetiyle genel geçer bir kanaat olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Zira Hanefî usûl eserleri bağlamında literatür taraması yöntemi dikkate alınarak yapılan bu çalışmada birçok Hanefî usûl müellifinin kısa süreli birlikteliği sahâbî isimlendirmesi için uygun gördüğü tespit edilmiştir. Hanefî usûlcülerinin sahâbe tanımlarına dair bakış açılarının ortaya konmasında bütüncül bir yaklaşım takip edilmiştir. Bu doğrultuda klasik dönem Hanefî usûl müellifleri olarak nitelenen Cessâs (ö. 370/981), Debûsî (ö. 430/1039), Saymerî (ö. 436/1045), Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî (ö. 483/1090 [?]) dışındaki sonraki dönem temsil kabiliyeti yüksek müstakil, şerh ve memzûc tarzda telif edilen usûl müellifleri de dikkate alınmıştır. Geniş bir zaman diliminde birçok Hanefî usûlcüsünün sahâbe tanımlarına odaklanılmak suretiyle gerçekte usûl müelliflerinin tamamının bu şekilde bir bakış açısına sahip olup olmadığının sorgulanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahâbe, Hanefî Usûlcüler, Hadis Ehli, Sahâbe Tanımı.

Abstract: In the Islamic scientific tradition, people who saw the Prophet and were associated with him are mentioned under the category of companions. However, each discipline has a different perception of the companions. Some have taken into account the literal meaning of the word 'Companion', i.e. being with the Prophet for even a moment, and considered a brief meeting with the Prophet sufficient for a person to be included in the generation of companions. Others, on the other hand, consider the customary rather than the literal meaning of the word "Companion" and state that those who had a long association with the Prophet should be mentioned under this category. Scholars in the early periods put forward their own independent definitions of companions. However, later on, authors began to include definitions of companions in their works, such as the definition given by scholars of usûl al-fîqh-the definition given by the scholars of ahl-i hadith. They identified short-term togetherness with the scholars of ahl-i hadith and long-term togetherness with the definitions of the usûl al-fîqh. These definitions, which are generally put forward with a stereotypical binary classification, are continued in the same way in academic studies published today. In this study, by following the literature review method, the general judgment mentioned above was examined by examining the companion definitions of the usûl al-fîqh scholars, especially the Hanafî usûl authors. According to this, which was carried out by taking into account the literature review method on Hanafî usûl al-fîqh books, it was determined that many scholars of

Ḥanafî uşûl al-fiqh, contrary to popular belief, considered short-term companionship appropriate for naming companions. A holistic approach was followed in revealing the Ḥanafî scholars' perspectives on the definitions of companions. For example, apart from Jassâs, Dabûsî, Saymarî, Pazdawî and Sarakhsî who are described as Ḥanafî uşûl al-fiqh authors of the classical period and the later period uşûl al-fiqh authors were also taken into consideration.

Keywords: Ḥadîth, Companion, Scholars of Ḥanafî Uşûl Al-Fiqh, Ahl-i Ḥadîth, Definition of Companion.

Extended Summary

Generation of companions, they are people who saw the Prophet and had associations with him. The information provided by people in this class constitutes basic reference points in many fields of Islamic sciences. Because the companions personally observed the revelation and the practices of the Prophet, the source of religion, the information they conveyed had evidence value for the next generations. Despite this importance of the companions, each discipline's perception of the companions was different. How long these people who saw and associated with the Prophet were with her has been the main point of discussion in terms of the definitions of companions. Some scholars, taking into account the literal meaning of the word companions, that is, being together with the Prophet even for a moment, considered such a short meeting as sufficient for a person to be included in the companions. It can be said that people with this understanding have a virtue-oriented perspective. Others, considering the terminological meaning of the word companions rather than its literal meaning, state that people who have been together with the Prophet for a long time should be mentioned under this class.

In the early periods (before the books of the uşûl), descriptions of the companions can be characterized as individual, independent, and specific definitions on their own. Some early hadith and jurisprudence scholars also continued this (flexible) understanding. However, as we move into later periods, it can be observed that this understanding of the concept of companions relatively changed, and a dual classification emerged, namely the definition by ḥadîth scholars and the definition by scholars of uşûl. It can be said that the flexibility in making definitions disappeared, giving way to standardized general descriptions. For example, instead of mentioning their own definitions in their books, scholars created a vision of the companions by referring to general definitions such as the definition given by scholars of uşûl al-fiqh-the definition given by the scholars of ahl-i ḥadîth. They chose the one that suits their perspective or methodology among these commonly mentioned definitions. According to the common opinion, it is stated that the ahl-i ḥadîth accept those who saw the Prophet and had a short-term relationship with him as a companion, while the scholars of uşûl al-fiqh state that in order for a person to be called a companion, he must have been together with the Prophet for a long time. It has been determined that the definitions of companions given from a generalist perspective in the later classical works are continued in the same way in the books, theses and articles

published today. Although individual definitions of ḥadith scholars or uşūl al-fiqh scholars are given in these studies, they remain as examples under the headings in the relevant methodologies. Since the subject has not been researched in detail and only major works in the field have been taken into consideration, it is thought that the definitions mentioned in this exemplary manner reflect the general perspective dominant in that methodology. However, in this study, this widely known judgment was questioned and it turned out that the relevant point of view is a generally valid opinion. In this study, which was carried out by taking into account the literature review method on Ḥanafī uşūl al-fiqh books, it was determined that many scholars of Ḥanafī uşūl al-fiqh, contrary to popular belief, considered short-term companionship appropriate for naming companions. However, it has also been determined that by naming a person as a companion, they emphasize that the evidentiary value of his narrations are different facts. As a matter of fact, although they considered being together for a short time sufficient to be included in the companions' class, in terms of the value of the narrations, they preferred the narration of the companions who had been with him for a long time and could know the Prophet's purpose better.

A holistic approach was followed in revealing the Ḥanafī scholars' perspectives on the definitions of companions. For example, apart from Jassâs, Dabūsî, Saymarî, Pazdawî and Sarakhşî who are described as Ḥanafī uşūl al-fiqh authors of the classical period, the later period uşūl al-fiqh authors who were composed in independent, commentary and memzuc styles with high representation ability were also taken into consideration. By discussing the subject from a broad perspective without setting a time limit, the definitions of the companions of the uşūl al-fiqh authors, more specifically the scholars of Ḥanafī uşūl al-fiqh, were determined. The aim is to question whether all scholars of uşūl actually share this perspective by focusing on the definitions of the companions by numerous Ḥanafī scholars over a broad period of time.

Giriş

Arapça'da "sahâbe" kelimesi sözlük anlamı itibariyle bir kişiyle birlikte bulunma, arkadaş olma ve sohbetinde bulunma anlamlarına gelen "s h b (صحاب)" kökünden türemiş bir mastardır.¹ İsmi mensup olan "sahâbî" kelimesinin çoğulu ise "sahâbe" olarak bildirilir.² "Bir arada yaşayan dost ve arkadaş" anlamındaki "sâhib" kelimesinin cemi olan "ashâb" ile aynı manada kullanılmaktadır.³ İlk asırlardan itibaren sahâbenin şer'î (istilahi) birçok farklı tanımı yapılmıştır.⁴

1 İbn Manzûr Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru Sâdir, 1414), 1/519.

2 Mustafa, İbrâhîm vdgr., *el-Mu'cemü'l-vasîf* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986), 1/507. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 334.

3 Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 334.

4 Farklı sahâbe tanımları için bkz. Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/491; Harun Reşit Demirel, "Ehl-i Hadis ve Usûlcüler Arasında Sahâbe Tanımı Tartışması", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe (İlmî Toplantı)* (2013), 453-63; Mustafa Aydın, "Sahâbe Tanımı ve Adalet Anlayışı Bağlamında Büsr b. Ebû Ertât'ın Durumu", *Turkish Studies: Comparative Religious Studies*, 17/2 (Haziran 2022), 139-141.

İlk dönemlerde yapılan (usûl eserleri öncesi) sahâbe tarifleri kendi başına müstakil/bağımsız, hususi tanımlar olarak nitelenebilir. İlk dönem bazı hadis ve fıkıh usûlü müellifleri de bu (esnek) anlayışı devam ettirmişlerdir. Fakat daha sonraki dönemlere gelindiğinde sahâbî kavramına ilişkin bu anlayışın nispeten değiştiği ve hadisçilerin tanımı-usûlcülerin tanımı şeklinde ikili tasnifin ortaya çıktığı görülmektedir. Tanım yapmadaki esnekliğin ortadan kalktığı, yerini tek tip kalıplaşmış umumi tariflere bıraktığı söylenebilir. Bir diğer ifadeyle daha önceleri herhangi bir metodolojiye nispet edilmeden ortaya konulan sahâbe tanımları doğrudan zikredilmekteyken sonraki dönemlerde ise bu müstakil tanımlar terkedilmek suretiyle kalıplaşmış belli tarifler üzerinden sahâbe tasavvuru oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim yapılan bu ikili tasnife göre hadis ehlinin Hz. Peygamber'i görüp kısa süre birlikteliğe sahip kimseleri sahâbe tabakasından kabul ettiği ifade edilirken, usûlcülerin ise bir kimsenin sahâbî olarak isimlendirilebilmesi için Hz. Peygamber'le uzun süre birlikteliğe sahip olması gerektiği zikredilir. Ülkemizdeki çağdaş akademik araştırmalarda da sahâbe tanımlarındaki bu ikili tasnifin büyük oranda devam ettirildiği gözlenmektedir.⁵

Sahâbenin tanımını doğrudan ele alan literatürde yapılmış bazı çalışmalar mevcuttur. Nitekim Harun Reşit Demirel'in⁶ ve Mustafa Aydın'ın⁷ makaleleri bu hususta örnek olarak zikredilebilir. Daha önce de ifade edildiği üzere bu çalışmalarda hadis ehli-usûlcü şeklinde kalıplaşmış tanımlar üzerinden bir sahâbe tasavvuru oluşturma gayreti içerisinde olduğu görülmektedir. Bundan dolayı ilgili makalelerde usûlcülerin sahâbe tanımı Hz. Peygamber'le uzun süre birlikteliğe sahip kimseler olarak kabul edilmiştir.⁸ Ülkemizde doğrudan sahâbe tanımına odaklanmadığı halde konusu itibarıyla sahâbe tanımına değinen birçok akademik çalışma vardır.⁹ Sahâbe ile ilgili araştırmada bulunan söz konusu incelemelerin genelinde ilk olarak sahâbenin tanımından söz edilmiştir. Yine bu araştırmalarda da kalıplaşmış usûlcü tanımı sahâbe tanımı olarak benimsenmiştir. Bu çalışmada ise literatür taraması yöntemi takip edilerek usûlcülerin özelde Hanefî usûl müelliflerinin sahâbe tanımları incelenerek yukarıda zikri geçen umumî yargının

5 Bk. Demirel, "Ehl-i Hadis ve Usûlcüler Arasında Sahâbe Tanımı Tartışması", 455-63; Aydın, "Sahâbe Tanımı ve Adalet Anlayışı Bağlamında Büsr b. Ebû Ertât'ın Durumu", 140; Efendioğlu, "Sahâbe", 35/491; Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti* (İzmir: Akyol Neşriyat ve Matbaacılık, 1981), Hacı Musa Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahâbenin Kavrama ve Nakletme Sorunu* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2004), 15, 16-19, 21; Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV, 8. Baskı, 2014), 5; Mehmet Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler* (İstanbul: İFAV, 2019), 29; Hüseyin Akgün, *Hadis Rivayet Coğrafyası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2019), 19-20.

6 Demirel, "Ehl-i Hadis ve Usûlcüler Arasında Sahâbe Tanımı Tartışması", 460-63.

7 Aydın, "Sahâbe Tanımı ve Adalet Anlayışı Bağlamında Büsr b. Ebû Ertât'ın Durumu", 140-1.

8 Demirel, "Ehl-i Hadis ve Usûlcüler Arasında Sahâbe Tanımı Tartışması", 460-63; Aydın, "Sahâbe Tanımı ve Adalet Anlayışı Bağlamında Büsr b. Ebû Ertât'ın Durumu", 140.

9 Sahâbeye dair yapılan çalışmalar bu kısmın altında zikredilebilir. Bu konuda birçok çalışma olduğundan bazıları örnek mahiyetinde zikredilecektir. Bk. Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, 15, 21; Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahâbenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, 16-9. Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 5; Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 29; Akgün, *Hadis Rivayet Coğrafyası*, 19-20; Mutlu Gül, "Erken Dönem Usul Eserleri Çerçevesinde Hanefî Fukahasının Sahâbe Algısı", *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- IV (6-8 Mayıs 2013, Bursa)*, (2013), 1010; Mehmet Turan, *Sahâbe Mürseli* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 118.

tekniki yapılacaktır. Geniş bir zaman diliminde birçok Hanefî usûlcüsünün sahâbe tanımlarına yoğunlaşmak suretiyle gerçekte usûl müelliflerinin tamamının bu şekilde bir bakış açısına sahip olup olmadığı sorgulanmaya çalışılacaktır. Ayrıca diğer çalışmalardan farklı olarak geniş bir zaman dilimine odaklanıldığından birçok Hanefî usûl eseri mütalaa edilerek bütüncül bir yaklaşımla konu ele alınacaktır. Çalışmada Cessâs (ö. 370/981), Debûsî (ö. 430/1039), Saymerî (ö. 436/1045), Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) eserlerinden klasik dönem usûl kaynakları olarak bahsedilecektir. İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295), Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330), Teftâzânî (ö. 792/1390), Molla Fenârî (ö. 834/1431), İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), İbn Emîru Hâc (ö. 879/1474), İbn Nüceym (ö. 970/1563), Bihârî (ö. 1119/1707), Ensârî (Bahrülulûm Leknevî) (ö. 1225/1810), Büyük Haydar Efendi (1837-1903), Mahmud Esad Seydişehrî (1855-1917) ve Seyyid Bey'in¹⁰ (1873-1925) usûl eserleri ise çalışmada klasik sonrası kaynaklar olarak ifade edilecektir.

1. Hadis Usûlü Müelliflerine Göre Sahâbenin Tanımı

Usûl eserlerinden önce hadis ehlinin birtakım hususi sahâbe tanımlarına sahip oldukları görülmektedir. Nitekim sahâbe tanımına ilk defa yer veren Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) onu "Hz. Peygamber'le bir veya iki yıl birlikteliği olan ya da bir veya iki gazveye katılan kimse" olarak tarif eder.¹¹ Daha sonraları ise Ali b. Medînî'nin (ö. 234/848-49) "Hz. Peygamber'le birlikteliği olan ve az bir süre bile olsa onu gören (rû'yet) kimseyi" sahâbe tabakasından kabul ettiği zikredilir.¹² Ahmet b. Hanbel'e göre (ö. 241/855) ise "Hz. Peygamber'le bir ay, bir gün ve bir saat birlikteliği olan kimse ve yahut onu görme şerefine nail olanlar sahâbî olarak isimlendirilirler.¹³ Diğer taraftan Buhârî (ö. 256/870), bir kimsenin Müslüman olarak Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunması veya onu görmesi durumunda sahâbî olarak kabul edilmesinin şart olduğunu belirtir.¹⁴ Saîd b. Müseyyeb'in tanımı Hz. Peygamber'le zikredilen süre zarfından daha kısa görüşen kimseler ile, gazvelere katılmamış birçok sahâbîyi kapsam dışı bıraktığından tenkit edilmiştir.¹⁵ Aynı şekilde Ali b. Medînî, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'nin tarifleri

10 Mahmud Esad Seydişehrî ve Seyyid Bey'in eserlerinde sahâbe tanımına dair bir bilgi bulunamamıştır. Bk. Şeydişehrî, İbn'ül-Emin Mahmud Esad, *Fıkıh Usûlü (Telhis-u Usûl-i Fıkıh)*, haz. Talha Alp vdgr. (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2011); Mehmed Seyyid, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, haz. Selçuk Camcı ve Haydar Yıldırım (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2011).

11 Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebu İshak İbrahim b. Mustafa ed-Dimyâtî (Kahire: Dâru'l-Hüdâ, 2003), 1/190-1; İbnü's-Salâh Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadis* thk. Nureddin İtr (Dimaşk-Beyrut: Dâru'l-Fikr-Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1427/2006), 293.

12 Ebû'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehavi, *Fethü'l-mugis Şerhu Elfiyyeti'l-hadis li'l-İrâkî* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 3/93.

13 Sehavi, *Fethü'l-mugis*, 3/93.

14 Hatib el-Bağdâdî, *Kifâye*, 1/192; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 293.

15 İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 294.

de görme (rü'yet) vasfına vurgu yapmalarından dolayı âmâ sahâbileri tanım dışı kabul ettikleri için yeterli görülmemiştir.¹⁶

Netice olarak usûl eserlerinden önce hadis ehli birtakım hususi sahâbe tanımlarına sahip olmuşlardır. Bu hususi tanım yapanlar bu alanda ilk olduklarından farklı kayıtlar getirerek sahâbî kavramının sınırlarını belirlemeye çalışmışlardır. Bu sebeple bu tanımların genel itibarıyla esnek bir yapıya sahip oldukları söylenebilir. Ayrıca ilk dönem alimlerin yaptığı tanımlar hadis usûlü müellifleri tarafından sahâbî kavramının kapsamını daralttığı yönünde tenkit edilmiştir.¹⁷ Bu sebeple bazı hadis usûlü müellifleri tanımın kapsamını nispeten genişlettikleri söylenebilir.

Hadis usûlü eserlerinde de pek çok sahâbe tanımına yer verilmiştir. Örneğin İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) hadis ehlinin rü'yet (görme) vasfını esas alarak Hz. Peygamber'i gören her Müslümanın sahâbî kabul edileceğini¹⁸ nakleder. İbn Hacer'in (ö. 852/1449) tercih ettiği ve cumhur tarafından da kabul gören tanıma göre ise sahâbî "Hz. Peygamber'le mü'min olarak mülaki olup (karşılaşıp/bir araya gelip), araya irtidat girse bile mümin olarak vefat eden kişi olarak tarif edilmiştir.¹⁹ İbn Hacer bu tarifile "mümin" ve "mülaki olma (bir araya gelme)" vasıflarını ön plana çıkararak gerek uzun gerek kısa süreyle Hz. Peygamberle görüşenlerin, ondan hadis rivâyetinde bulunanların ya da bulunmayanların, ondan bir şeyler öğrenenlerin veya öğrenmeyenlerin, onu görmese de ona mülâkî olan âmâların tamamını sahâbî kapsamına dâhil etmiş olup Hz. Peygamber'le Müslüman olmadan önce görüşüp Müslüman olarak vefat edenler ile mürted olarak ölen kişileri ise tanım dışı bırakmıştır.²⁰ İrâkî'nin tanımı daha da genişlettiği görülmektedir. Nitekim sahâbîliğin tespitinde bulûğun şart koşulmayacağını belirtmiştir.²¹ Böylece Hz. Peygamber'i idrak eden küçük büyük her bir kimsenin sahâbiden sayıldığı söylenebilir.

Netice olarak bu tariflerden hareketle mezkûr hadis usûlü müellifleri, sahâbî kelimesinin sözlük anlamına vurgu yaparak tanımın kapsamını geniş tutmuşlardır. Bir diğer ifadeyle bu muhaddislere göre bir kimsenin sahâbî olarak kabul edilebilmesi için, Hz. Peygamber'le kısa bir süre de olsa görüşüp onunla bir arada bulunması yeterli görülmiştir.

16 Efendioğlu, "Sahâbe", 35/491.

17 İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 294.

18 İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, 293.

19 İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihî Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nureddin İtr (Dimeşk: Matbaatü's-Sibâh, 2000), 111.

20 İbn Hacer, *Nüzhe*, 111-2; Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 6; Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 29.

21 İrâkî, Ebü'l-Fazl Abdürrahim b. el-Hüseyn, *et-Takyid ve'l-Izâh alâ İbni's-Salâh*, nşr. Muhammed Râgib Tabbâh (Haleb: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1350), 2/869.

2. Ehli Hadis-Usülcü Şeklinde Yapılan Tanımlama

Birçok eserde kısa süreli birliktelik hadis ehlinin tanımı olarak sunulurken uzun süre birliktelik ise usülcülerin tarifi olarak zikredilir.²² Hadis ehlinin kendi içerisinde detaylarda ihtilaf ettiği ifade edilse de genel itibariyle sahâbe tanımı konusunda kısa süreli birlikteliği esas aldığı belirtilmektedir.²³ Asıl ihtilafın ise hadis ehli ile usûl-i fıkıh uleması arasında gerçekleştiği ifade edilmiştir.²⁴ Zira usülcülerin, bir kimsenin sahâbî ismi kapsamına girebilmesi için kişinin Hz. Peygamber'le uzun süre birlikteliğe sahip olmasını önemseydiği zikredilmiştir. Günümüzde de yaygın olarak bilinen bu yargının tetkik edilmesi gerekmektedir. Gerçekte usûl müelliflerinin tamamı hadis ehlinin aksine uzun süre birlikteliği bir kimsenin sahâbe tabakasından kabul edilebilmesi için şart olarak koşmuş mudur? Bu sebeple geçmişten günümüze çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanılan bu yargının Hanefî usülcüleri özelinde tetkiki yapılmak suretiyle genel geçerliği hakkında mülahazalarda bulunulacaktır.

3. Hanefî Usülcülere Göre Sahâbenin Tanımı

Hanefî usülcüleri içerisinde sahâbîyi hadis ehlinin farklı olarak tanımlayanlar bulunduğu gibi benzer bakış açısını paylaşanlar da mevcuttur.²⁵ Ancak klasik dönem Hanefî usülcülerinden Saymerî ve kelamcı usülcülerden²⁶ Üsmendî (ö. 552/1157 [?]) haricinde ilk dönem Hanefî usûlü müellifleri arasında sahâbenin

22 Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'âni, *Kavâtu'l-edille fi usûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Hasen (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 392; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezir*, thk. Muhammed Osman Haşt (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1985), 92; İbnü's-Sââtî Ebû'l-Abbâs Muzafferüddin Ahmed b. Ali, *Bediu'n-Nizâm*, thk. Mustafa Mahmud el-Ezherî-Muhammed Hüseyin ed-Dimyati (Kahire: Dâru İbn Affan-Dâru İbnü'l-Kayyim, 2014/1435), 2/260-1; Alâüddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahu'l-İslâm el-Pezdevî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 2/560; Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin el-İraki, *et-Takyid ve'l-izah Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1389/1970), 256; Molla Fenari Şemseddin Muhammed b. Hamza, *Fuşûlü'l-bedâiyi fi usûli's-şerâiyi*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 2/285; İbnü'l-Hümâm Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid, *et-Tahrîr fi 'ilmi'l-usûl* (Mısır: Mustafa Baba el-Halebi ve Evladuhu Matbaası, 1351), 326; İbn Emîru Hâc Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed, *et-Tahrîr ve't-tahbîr*, thk. Abdullah Mahmut Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 2/336-8; Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvi fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 2/122-3; İbn Nüceym Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısri, *Fethu'l-gaffâr fi şerhi'l-Menâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 290; Ebû'l-Ayyâş Muhammed Abdülalî b. Nizâmüddin el-Ensârî, *Fevâtihu'r-rahamût bi-şerhi Müsellemi's-sübût*, thk. Abdullah Mahmut Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 2/196; Demirel, "Ehl-i Hadis ve Usülcüler Arasında Sahâbe Tanımı Tartışması", 455-63; Aydın, "Sahâbe Tanımı ve Adalet Anlayışı Bağlamında Büsr b. Ebû Ertât'ın Durumu", 140; Efendioğlu, "Sahâbe", 35/491; Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, 15, 21; Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, 29; Akgün, *Hadis Rivayet Coğrafyası*, 19-20; Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahâbenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, 16-9. Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 5.

23 Demirel, "Ehl-i Hadis ve Usülcüler Arasında Sahâbe Tanımı Tartışması", 463.

24 Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, 15.

25 Bazı Hanefî usülcülerinin sahâbe tanımlarını ele alan çalışma için bk. M. Kemâl Koca, *Sahâbenin Adâleti: Ehli Sünnet İçin İhtilaflar* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 114-7.

26 Hanefî mezhebine mensup olup da kelamî yöntemleri dikkate alarak telifte bulunan kelamcı usûl müellifleri şunlardır: Ebû'l-Yüsri el-Pezdevî (ö. 493/1100), Semerkandî (ö. 539/1144), Lamîşî (ö. VI. /XII. yüzyılın ilk yarısı) ve Üsmendî (ö. 552/1157 [?])'nin usûl eserleridir. Bunlar Semerkand meşayihî olarak da bilinir. Geniş bilgi için bk. Zübeyde Özben Dokak, "Hanefî Sünnet Anlayışında Farklı Bir Çizginin Takibi: Kelamcı Usûl Yazarlarının Farklılaşma Noktaları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (Haziran 2019), 176-8.

tanımına açıkça yer verilmemiştir. Klasik dönem usûl âlimleri arasında yer alan Cessâs (ö. 370/981), Debûsî (ö. 430/1039), Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî (ö. 483/1090 [?]) gibi usûl âlimleri eserlerinde açık bir şekilde sahâbe tanımına yer vermeseler de ona işaret eden ifadeler kullanmışlardır. Bu usûlcülerin sahâbe tanımları, farklı konu başlıkları derinlemesine incelenmek veya satır aralarındaki bilgileri tetkik edilmek suretiyle ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Hanefî usûlcülerinin sahâbe tanımları, genellikle klasik dönem sonrası müelliflerin eserlerinde veya bu eserlere yapılan şerhlerde daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

3.1. Sahâbe Olmak İçin Uzun Süre Birlikteliği Esas Alanlar

İlk dönem Hanefî usûlcülerinden Saymerî, Hz. Peygamberi gören ve ona mülâzemet gösteren kimseye sahâbî deneceğini ifade etmiştir.²⁷ Bu tanımda, bir kimsenin sahâbî olarak kabul edilebilmesi için sadece görme ve mülâzemet gibi özelliklere vurgu yapılmış, rivayette bulunma veya bir şeyler öğrenme gibi vasıflar göz ardı edilmiştir. Ayrıca daha sonraki bazı usûlcüler tarafından sahâbe tanımı için getirilen “uzun süre” kaydı yerine “mülâzemet” ifadesi kullanılmak suretiyle benzer bir anlam elde edilmeye çalışılmıştır. Üsmendî’ye göre ise bir kimsenin sahâbe tabakasından kabul edilebilmesi için o kişide iki özellik bulunmalıdır. İlk olarak, kişinin Hz. Peygamber ile uzun süre birlikte olması gerekmektedir. Çünkü ona göre Hz. Peygamber’i görmek için gelenler ve onun yanında kısa süre kalanlar sahâbî olarak adlandırılmaz. İkinci olarak, kişinin Hz. Peygamber’in yanında bulunarak ilim almak ve ona ittiba etmek amacıyla uzun bir süre kalmış olması gerekmektedir.²⁸ Görüldüğü üzere Üsmendî Saymerî’den farklı olarak kişinin sahâbî olarak nitelenebilmesi için sadece görme ve mülâzemet vasıflarına haiz olmasının yanında Hz. Peygamber’e ittiba etmek maksadıyla ondan ilim almasını şart koşmaktadır.

Üsmendî’ye göre, Hz. Peygamber’den ilim almak amacıyla uzun süre birlikte olan kişiler sahâbî olarak kabul edilmelidir. Bu durumda onun bedeviler gibi kısa süreliğine birlikteliğe sahip kimseleri sahâbe tanımı altında kabul etmediği söylenebilir. Ancak onun eserindeki diğer tâlî deliller incelendiğinde bedeviler gibi Hz. Peygamber’le kısa süreliğine birlikte olmuş kimselerin sahâbe tabakası altında zikredilip zikredilmeyeceğiyle alakalı bakış açısının net olmadığı görülmektedir. Hatta bazı metinlerde yukarıdaki ifadelerinin aksine, onun bedevileri sahâbe tabakasından kabul ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim ilk iki pasajda bedevilerin sahâbîler arasında sayılıp sayılmadığına dair Üsmendî’nin

27 Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ali es-Saymerî, *Kitâb Mesâil al-Hilâf fi Usûl al-Fiqh: Les problèmes de divergences en méthodologie juridique de Husayn b. Ali al-Saymari*, nşr. Abdelouahad Jahdani (Marsilya: Université de Provence-Aix-Marseille, Doktora Tezi, 1991), 182.

28 Ebû'l-Feth Alâüddin Muhammed b. Abdilhamid el-Üsmendî, *Bezli'n-nazar fi'l-usûl*, thk. Muhammed Zeki Abdülber (Kâhire: Mektebetü Dâru't-Türâs, 1992), 477. Ayrıca bu tanım Üsmendî’nin eserinden faydalanmış olduğu Ebû'l-Hüseyn el-Basrî’nin *Mutemed*’inde de geçmektedir Bk. Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ali b. Tayyib el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Humejdullah (Dimeşk, 1964), 666-7.

net bir ifadesi görülmez. Ancak üçüncü pasajda sanki bedevi kimselerin de sahâbe tabakası altında zikredilmesi gerektiği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Üsmendî ilk pasajda konuyla alakalı olarak şöyle der: "İlk zamanda yani bundan kasıt da Hz. Peygamber dönemidir ki bu zamanda bir kişinin adaletli kabul edilmesi zahir Müslümanlığına (zahiru'l-İslâma) bağlıdır. Müslümanın zahir olarak hali ise adalettir. Bundan dolayı Hz. Peygamber rü'yet-i hilâl konusunda bedevinin Müslüman oluşunu dikkate alarak onun haberini kabul etti. Aynı şekilde sahâbiler bedevilerin haberlerinin kabulü konusunda Müslüman oluşlarını esas aldılar."²⁹ Bu pasaj Üsmendî'nin bu konudaki fikrine dair net bir bilgi vermez. Ancak Üsmendî'nin ilgili ifadeleri yorumlandığında onun burada bedevi kimseleri sahâbî tabakasının altında zikretmediği söylenebilir. Zira yukarıdaki ifadelerinden onun ilk dönemde yaşayan sahâbe grubunun yanında onlardan ayrı olarak bedevi kimselerin olduğunu belirttiği anlaşılmaktadır. İkinci pasajda ise Üsmendî şu ifadeleri kullanır: "Aynı şekilde sahâbe, sözde kastedilen manaların birçok yönünü bilmedikleri halde bedevilerin haberlerini kabul etmişlerdir."³⁰ Üsmendî burada onların sahâbiler arasında sayılıp sayılmadığına dair yine net bir bilgi vermez. Sadece pasajdan anlaşıldığı kadarıyla onun, sahâbiler ile bedeviler arasında rivayetleri konusunda bir seviye farkına işaret ettiği söylenebilir. Aynı şekilde bedeviler ve sahâbiler olmak üzere iki farklı gruptan bahsettiği de ifade edilebilir. Üçüncü pasajda ise Üsmendî şu ifadeleri kullanır: "Sahâbenin taklid edilmesine dair hadisler tüm sahâbilerle ilgili değildir. Sahâbiler arasında taklidi caiz olmayan kimseler vardır. Onlar avam bedevilerdir."³¹ Görüldüğü üzere Üsmendî bu kısımda bedevi kimseleri sahâbe tabakası altında zikretmiştir. Netice olarak Üsmendî eserinde açık bir şekilde yaptığı sahâbe tanımında kısa süreliğine birlikteliğe sahip kimseleri sahâbe tabakasında zikretmezken, yukarıda verilen üç pasajda ise onun bedevileri sahâbî arasında kabul edip etmediğine dair görüşünün net olmadığı anlaşılmaktadır. Bedevilerin sahâbe tabakası altında zikredildiğine dair nakledilen metin Üsmendî'nin kısa süreliğine birlikteliğe sahip kimseleri açık bir şekilde tanım dışı bıraksa da pratikteki bazı uygulamalarda onları sahâbî arasında kabul ettiğine işaret edebilir, ya da onun bu pasajda kendi içerisinde çelişkiye düştüğü söylenebilir, yahut da onun, Hz. Peygamber'le uzun süreli birlikteliğe sahip sahâbe ile bir bedevinin haberinin değer bakımından aynı olmadığına vurgu olarak bu şekilde bir ifade kullandığı düşünülebilir.

Klasik dönem sonrası usûl müellifleri genellikle eserlerinde sahâbilerin tanımlarına yer vermişlerdir. Bu usûlcülerin çoğu tarafından uzun süre birliktelik sahâbî isimlendirilmesi için esas alınmıştır. Nitekim Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330), eserinde sahâbe tarifine yer vermeden önce, hadis ehli ve usûlcülerin tanımlarının farklılık gösterdiğini belirterek konuya giriş yapar. Kendisi, sahâbîyi

29 Üsmendî, *Bezl*, 436.

30 Üsmendî, *Bezl*, 437.

31 Üsmendî, *Bezl*, 576.

“Hz. Peygamber’le özel bir yakınlığı olan, ona mülâzemet gösterip ilim alan kimseler» şeklinde tanımlayan usûlcülerin genel yaklaşımını benimsediğini ifade eder.³² Bu nedenle, sadece Hz. Peygamber’le bir miktar zaman geçiren kişilerin sahâbî olarak kabul edilmeyeceğini vurgular. Aynı şekilde, Hz. Peygamber’le uzun süre birlikte olsa bile ondan ilim almayan ve mülâzemet göstermeyen kişilerin sahâbî olarak sayılmayacağını belirtir.³³ Görüldüğü üzere Abdülazîz el-Buhârî göre bir kimsenin sahâbî olarak isimlendirilebilmesi için Hz. Peygamber’le uzun süre birlikte bulunmuş olması gerekmektedir. Özellikle Hz. Peygamber’den bir veya birkaç hadis naklinde bulunan meçhul ravilerin sahâbe tabakasından kabul edilmeyeceğine dair bir bağlamda konuyu ele alan Abdülazîz el-Buhari Hz. Peygamber’den hadis nakletmenin bir kişiyi sahâbî olarak isimlendirilmesi için yeterli olmadığına işaret eder. Sahâbî olarak kabul edilebilmesi için kişinin tûl-i sohbetinin olması gerektiğini belirtir.³⁴

İbnü’l-Hümâm (ö. 861/1457) ve onun usûlü üzerine şerh yazan İbn Emîru Hâc (ö. 879/1474) gibi, memzûc tarzda eserler kaleme alan diğer müellifler de sahâbe tanımına yer vermişlerdir. Bu müellifler hem hadis ehlinin hem de Hanefîlerin sahâbe tanımlarına yer vererek cumhur usûlcülerin yani uzun süre birlikteliği esas alan kimselerin tanımını benimsemişlerdir.³⁵ Onlar, belirli bir süre sınırlaması yapmadan, Hz. Peygamber ile birlikteliği uzun ve örfen arkadaşı denebilecek bir müddet onunla birlikte olup ona tâbi olan kişileri sahâbî olarak adlandırmanın uygun olduğunu ifade etmişlerdir.³⁶ Ayrıca İbn Emîru Hâc hadis ehlinin “Sahâbî kelimesi lûgat anlamı gereğince ona bir an bile olsa birlikte olan kişiyi kapsamı altına alır” şeklindeki itirazlarına ise, “Örfün mukaddem olduğunu zira ashâbu hadis ve ashâbu İbn Mesûd terkiplerinde olduğu gibi örfen ittiba maksadıyla birlikteliği çok olan kimselerin bu şekilde isimlendirildiğini” ifade ederek itirazlara cevap verir.³⁷ Bu iki müellif son olarak hadis ehli-usûlcü tanımları konusunda yaşanan tartışmanın ne üzerine bina edildiğini yani tartışmanın semeresinin ne olduğu konusuna değinerek adeta işin arka planını verirler. Onlara göre bu tartışma mülâzemet sahibi olmayan yani Hz. Peygamberle uzun süre birlikteliği sabit olmayan bir sahâbînin adalet vasfını haiz olup olmaması ve bunun neticesinde o sahâbînin teziyeye ihtiyaç duyup duymaması meselesine dayanmaktadır.³⁸ Bundan dolayı onlar sahâbe tanımı konusundaki ihtilafı ise daha önceki Hanefî usûlcülerin açık bir şekilde dile getirmediği şekilde esasa taalluk eden bir durum olarak görürler.³⁹ Memzûc tarzda eser kaleme alan bir diğer müellifler ise Bihârî (ö. 1119/1707) ve onun eserinin şarihi Ensârî’dir

32 Abdülazîz el-Buhari, *Keşf*, 2/560.

33 Abdülazîz el-Buhari, *Keşf*, 2/560.

34 Abdülazîz el-Buhari, *Keşf*, 2/560.

35 İbnü’l-Hümâm, *Tahrîr*, 326; İbn Emîru Hâc, *Tahrîr*, 2/336-8.

36 İbn Emîru Hâc, *Tahrîr*, 2/338.

37 İbn Emîru Hâc, *Tahrîr*, 2/338.

38 İbn Emîru Hâc, *Tahrîr*, 2/338.

39 İbnü’l-Hümâm, *Tahrîr*, 326.

(1225/1810). Bu usûlcüler de İbnü'l-Hümâm'ın eserinde olduğu gibi her iki tarafın sahâbe tanımlarına yer vermiş ve usûlcülerin tanımını tercih etmişlerdir.⁴⁰ Onlar da bu ihtilafın sonucunun mülâzemet sahibi olmayan sahâbilerin adaletiyle ilgili olduğunu ifade ederler. Hatta bu konuda İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) "Sahâbilerin toptancı bir şekilde adaletinin kabul edilmesi problemlidir" görüşüne karşı çıkararak sahâbenin hepsinin adalet sahibi olduğunu belirtirler.⁴¹

Öte yandan İbn Nüceym (ö. 970/1563), mürsel konusuna değindiği pasajda kimlerin sahâbe tabakasından kabul edileceğini açıkça belirtir. Buna göre o bu durumu şöyle ifade eder: "Ehli hadisin çoğunluğu ve bazı usûlcüler Müslüman olarak Hz. Peygamber'le görüşen ve bu Müslümanlığı üzere ölen kimseyi sahâbî olarak görürler. Usûlcülerin cumhuru ise Hz. Peygamber'e tabi olacak miktarda onunla uzun süre birlikteliği olan kimse olarak tanımlamıştır... Bize göre ise 'sahâbî' veya 'sâhibu fülân' denince akla gelen o kişinin uzun süre birlikteliğinin olması anlaşılır. Bundan dolayı heyetle gelen kimselerin sahâbeden sayılmayacağı konusunda ittifak vardır."⁴² Buna göre İbn Nüceym'in Hz. Peygamber'le kısa süreliğine birlikte olan kimseleri sahâbî olarak kabul etmediği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Saymerî ve Üsmendî dışında, ilk dönemde sahâbenin tanımına açıkça yer veren bir usûlcü bulunmamaktadır. Bu usûlcüler, bir kişinin sahâbî olarak adlandırılabilmesi için Hz. Peygamber'le uzun süreli bir sohbetin olmasını önemsemişlerdir. Klasik sonrası Hanefî usûlcülerinin çoğunluğu ise sahâbe tanımına eserlerinde yer verirler ve bu tanımları yaparken genellikle uzun süreli birlikteliği ön şart olarak kabul ederler. Kendileri gibi diğer usûlcülerin sahâbî olmak için tûl-i sohbeti önemsedini dile getirirler. Hadis ehlinin ise kelimenin lafzî manasına odaklandığından kısa süreliğine birlikteliği benimsediklerini zikrederler. Yani bu usûlcüler kendileri farklı tanım ortaya koymadan hadis ehli-usûlcü şeklindeki taksimden yola çıkarak bir tarafın sahâbe tanımını tercih ederek bakış açılarını belirgin hale getirmişlerdir. Bu durumdan klasik sonrası Hanefî usûlcülerinin sahâbe tanımı konusunda genellemeci bir bakış açısına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Zira Hanefî usûlcülerinin içerisinde bile kısa süreli birlikteliği sahâbe tanımı olarak benimseyen kimselerin olduğu bilinmektedir. Ancak Saymerî ve Üsmendî'de sahâbe tanımı konusunda bu şekilde bir taksim söz konusu değildir. Klasik sonrası usûlcülerle birlikte günümüzde de yaygın olarak tasrih edilen hadis ehli-usûlcü tarifleri şeklindeki genellemeci söylem özellikle vurgulanmaya başlanmış ve usûlcülerin genelinin uzun süre birlikteliği esas aldığı dile getirilmiştir.

3.2. Sahâbî Olmak İçin Kısa Süreli Birlikteliği Esas Alanlar

Hanefî usûlcüler arasında sahâbe tanımı hususunda uzun süreli birlikteliği

40 Ensârî, *Fevâtih*, 2/196.

41 Ensârî, *Fevâtih*, 2/196.

42 İbn Nüceym, *Fethü'l-gaffâr*, 290.

esas alanlar olduğu gibi kısa süreliğine görüşmeyi dikkate alan müellifler de olmuştur. Ancak bu müelliflerden bazıları sahâbe tanımına eserlerinde açık bir şekilde değinirken diğerleri aynı şekilde yer vermemiştir. Bundan dolayı bu kısım müelliflerin sahâbe tanımına açık bir şekilde yer verip vermemesi açısından iki başlık altında değerlendirilecektir.

3.2.1. Sahâbe Tanımına Açıkça Yer Verip Kısa Süreli Birlikteliği Esas Alan Usûlcüler

Klasik dönem sonrası sahâbe tanımları daha çok Hanefîlerin telif etmiş olduğu memzûc (eklektik) eserlerde kendisine yer bulmaktadır. Bu bağlamda, öne çıkan isimlerden biri İbnü's-Sââtî'dir (ö. 694/1295). Tespit edilebildiği kadarıyla sahâbe tanımı konusunda kısa süreli birlikteliği açık bir şekilde benimseyen ilk memzûc tarz usûlcü İbnü's-Sââtî olmuştur. Ona göre, Hz. Peygamber'i kısa bir süre bile gören kişiye sahâbî denilmelidir.⁴³ O usûlcülerin tanımlarına da yer vererek doğruya en yakın olanın kendisinin ve hadis ehlinin tercih etmiş olduğu tanım olarak zikreder.⁴⁴ Ona göre sahâbî lafzı, kısa veya uzun süreli birlikteliği, ondan rivayette bulunmayı veya bulunmamayı içeren geniş bir kapsama sahiptir. O bu lafzın tüm manalara şamil müşterek bir lafız olduğunu ifade eder. Bunu da şöyle delillendirmektedir: "Bir kimse falan kimseyle sohbet ettim diye yemin etse ve onunla kısa bir süre bile de olsa birlikte olmuşsa sözünü yerine getirmiş olur."⁴⁵ Görüldüğü üzere o kendi ifadesiyle hadis ehlinin yani kısa süreli birlikteliği esas alan kimselerin sahâbe tanımını tercih etmiştir. Muhtemelen İbnü's-Sââtî eserini telif ederken yararlandığı Şafîî usûlcü Âmidî'den etkilenecek bu tanıma eserinde yer vermiştir.⁴⁶

Klasik sonrası usûlcülerden sahâbe tanımına yer veren bir diğer usûlcü Teftâzânî'dir (ö. 792/1390). O, eserinde kimlerin hangi sahâbe tanımı yaptıklarına açıkça ortaya koyar. Ancak onun, burada doğrudan bir sahâbe tanımı tercihi yapmadığı görülmektedir. Nitekim Teftâzânî sahâbenin tanımı hususunda şu bilgileri vermektedir: "Bazılarına göre "Sahâbî", Hz. Peygamber'le uzun süre beraberliği olan ve ondan ilim alan kimselere verilen bir isimdir. Diğer bazı kimselere göre ise, "Sahâbî" olmak için Hz. Peygamber'i görmek yeterlidir. Fakat adil olduğunu kesin olarak söyleyebileceğimiz kimseler, yine Hz. Peygamber'le uzun süre sohbeti bulunmakla meşhur olanlardır. Bunların dışındakiler ise, diğer insanlar gibidir; aralarında adil ve adil olmayan kişiler bulunabilir."⁴⁷ Görüldüğü üzere Teftâzânî doğrudan bir tercihte bulunmaz. Ancak o dolaylı olarak kısa süreli birlikteliği sahâbe tanımı için benimsediğini hissettirmektedir. Zira diğer

43 İbnü's-Sââtî, *Bedi'*, 2/260.

44 İbnü's-Sââtî, *Bedi'*, 2/261.

45 İbnü's-Sââtî, *Bedi'*, 2/261.

46 Âmidî'nin sahâbe tanımı için bkz, Âmidî Ebü'l-Hasen Seyfüddin Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmet Muhammed Şakir (Beyrut: Daru'l-Âfaki'l-Cedide), 2/103-104.

47 Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin Ömer, *Şerhu't-Telvih ala't-Tavzih*, I-II, nşr. Şeyh Zekeriyâ Amîrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, t.y.), 2/10.

usûlcülerin sahâbilerin rivayetlerinin değeri açısından yaptıkları derecelendirmeyi onun adaletlerinin kesinliği bakımından gerçekleştirdiği görülmektedir. Yani adâletleri kesin olan râvîlerin Hz. Peygamber'le birlikteliği uzun ma'rûf sahâbi râvîleri olduğu, bunların dışındaki râvîlerin (kısa süreli birlikteliği sahip kimselerin) ise adâletlerinin tam olarak bilinmediğinden dolayı adâlet sahibi olmaları da olmamaları da mümkündür. Buna göre Teftâzânî'nin doğrudan olmasa da dolaylı olarak kısa süre birlikteliğe sahip olan sahâbilerin varlığını dikkate alması, onun benimsediği sahâbe tanımıyla ilgili ipucu verdiği anlamına gelebilir.

Memzûc tarzda yazılan bir diğer Hanefî usûl eserinin sahibi olan Molla Fenârî (ö. 834/1431) sahâbîyi şöyle tanımlar: "Hz. Peygamber'i gören kimse sahâbilerden sayılır.⁴⁸ Molla Fenârî Hz. Peygamber'i gören kişinin birlikteliğinin uzun olması veya Hz. Peygamber'den rivayette bulunması şartını ise "kîle (قيل)" diyerek verir.⁴⁹ Aslında o "sohbet" kavramını lügavî ve örfî olmak üzere iki kısımda ele alır. Kimin sahâbî olarak isimlendirileceği konusundaki ihtilafın ıstılahî olmayıp lafzî olduğuna işaret eder. Yani ona göre sohbetten maksat lügavî manaya uygun olarak bir anlık beraberlik ise görmek (rü'yet) sahâbî olmak için yeterlidir. Şayet bu birliktelikten maksat örfî manaya uygun olarak uzun süreli beraberlik ise usûlcülerin tanımı geçerlidir.⁵⁰ Ancak Molla Fenârî'nin yukarıda "kîle" lafzıyla verdiği kısım onun açısından zayıf kabul edildiği ihtimalini barındırıyorsa kısa süreli birlikteliği sahâbî olmak için yeterli gördüğü söylenebilir. Aynı şekilde sahâbe tanımı konusundaki ihtilafın lafzî olarak görmesi de bu durumu destekler. Zira onun kelimenin lafzına itibarla Hz. Peygamber'le kısa süre zaman geçirmiş kişiyi sahâbî olarak isimlendirebilmektedir. Diğer taraftan rivayetlerinin değeri bağlamında ise uzun süre birlikteliği esas aldığı söylenebilir. Netice olarak memzûc tarzda yazan Molla Fenârî'nin açık bir tercihte bulunmasa da kullandığı ifadelerden yola çıkarak onun da bu anlayışı devam ettirdiği ifade edilebilir. Ayrıca onlar sahâbe tanımı konusundaki ihtilafın lafzî⁵¹ olduğunu düşündüklerinden dolayı, bağlama göre tanımın farklılaşabileceği kanaatindedirler. Buna göre fazileti elde etme açısından bakıldığı zaman kısa süre birlikteliğe sahip kimseler sahâbeden kabul edilmişken, rivayetlerle amel ve onların adaletlerinin sübûtu noktasında ise uzun süre birlikte olmuş kimseler öncelenmiştir.

Son dönem Osmanlı hukukçularından olan Büyük Haydar Efendi (1837-1903) eserinde usûlcülerin ve diğerlerinin sahâbe tanımına değinmiştir. O, üç farklı tanıma yer vererek bunlardan kısa süre bile olsa birlikteliği sahâbe tarifi için uygun gören kimselerin görüşlerini tercih edilen olarak belirtmiştir. Nitekim o, sahâbe tanımlarına şu şekilde verir: "Usûliyyunun muhtarına göre Nebiyi Zîşân Efendimizi müşahede ile müddeti medîde sohbet, hayat-ı kıymet-i Nebeviye

48 Molla Fenârî, *Fusûl*, 2/285.

49 Molla Fenârî, *Fusûl*, 2/285.

50 Molla Fenârî, *Fusûl*, 2/285.

51 İbnü's-Sââtî, *Bedî'*, 2/261; Molla Fenârî, *Fusûl*, 2/285.

de bulunarak sünneti resule ittiba' ve kendilerinden ahkâm-ı celîle-i islâmiyeyi iktibas ve telâkki eden mü'mindir. Bazılarına göre de: Nebiyyi Zîşân Efendimizi velev bir saat müşahede veya iki gazve de beraber bulunan ve adaletinde iştibâh bulunmayan zat sahâbîdir. Bazılarına göre de: Nebi Zîşân Efendimizi velev bir saat müşahede ile naili saadeti dâreyn olan bahtiyardır ki, işte bu makamda bu son rey müreccahtır."⁵²

3.2.2. Sahâbe Tanımına Açıkça Yer Vermeyip Kısa Süreli Birlikteliği Esas Alan Usûlcüler

Hanefî usûlcüleri arasında açık bir şekilde sahâbe tanımlarına yer vermeyen müellifler de vardır. Bunlar klasik dönem Hanefî usûlcüler olarak bilinen Cessâs, Debusî, Pezdevî ve Serahsî'dir. Bu usûlcüler diğer usûlcülere nazaran eserlerinde açık bir şekilde sahâbe tanımlarına yer vermediklerinden onların bu konudaki bakış açılarının tespiti için farklı konu başlıkların veya satır aralarındaki bilgilerin tetkik edilmesi gerekmektedir. Hanefî usûlcülerden açık bir şekilde sahâbe tanımlarına yer vermeyen müelliflerin sahâbeye dair tasavvurlarını onların "ravi taksimleri", "sahâbe mürseli", "adalet" ve "sahâbeye ittiba" başlıkları altındaki açıklamalarından yola çıkarak genel bir tablo ortaya konmaya çalışılacaktır. Genel itibarıyla bu tespit çalışmasında öncelikle Hanefî usûlcülerin ravi taksimlerinden olan Hz. Peygamber'den bir veya birkaç rivayette bulunan meçhul raviler hakkında ne düşündüklerine odaklanılacaktır. Zira meçhul raviler Hz. Peygamber'le birlikteliği az olan kimseler olduğundan dolayı müelliflerin onları sahâbe tabakasından kabul edip etmemesi bu hususta önem arz etmektedir. Yukarıda zikredilen diğer başlıklarda ise kısa süreli birlikteliğe sahip bedeviler gibi kimselerin sahâbe tabakasına dahil edilip edilmemesine odaklanılmak suretiyle müelliflerin sahâbe tanımları ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Cessâs, İsa b. Ebân'dan nakille ikinci ravi kategorisinde⁵³ olan meçhul kimselerle yine bu gruptan kabul ettiği bedevilerin rivayetlerinin kabulünü sika kimselerin bunlardan nakil yapmalarına bağlamıştır. Devamında Cessâs, İsa b. Eban'ın meçhule dair görüşlerini zikrederken bu tür ravilerle onun hangi tabakadaki ravileri kastettiğine dair bir pasaja da yer verir. Buna göre Cessâs, İsa b. Ebân'ın meçhulle ya kendi dönemindeki meçhulleri veya sahâbe ve tâbiin dönemindeki meçhulleri kastetmiş olabileceğini ifade eder.⁵⁴ Cessâs'ın sahâbe

52 Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri* (İstanbul: Meral Yayınları, 1966), 313.

53 Cessâs haberleri daha da özde bunları rivayet eden ravileri üç farklı gruba ayırmaktadır. Buna göre o birinci gruptaki ravileri, ilmi ve hafızası ile maruf olmuş, selef tarafından hakkında tenkit bulunmayan adil kimseler olarak vasfetmektedir. İkinci grup raviler için zabt ve itkân konusunda durumları bilinmeyen ve hadis rivayeti konusunda da meşguliyeti meşhur olmayan, bununla birlikte sika kişilerin kendisinden rivayette bulunduğu raviler olduğunu zikreder. Ravinin adaleti bağlamında bu tür ravilerden sika kimselerin rivayette bulunmasını o kimsenin tadili anlamına geldiğini de vurgular. Üçüncü grup ravileri ise; hadis rivayeti konusunda maruf olmakla birlikte rivayetlerinde hata yapmasından dolayı selefın rivayetleri konusunda şüpheye düştüğü raviler olarak izah eder. Bk. Cessâs Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1994), 3/135-136.

54 Cessâs, *Fusûl*, 3/135.

döneminde meçhul ravilerin imkanını herhangi bir eleştiride bulunmadan kabul etmesi bunların sahâbe tabakasına dahil olabileceği anlayışında olduğunu gösterir. Bu durumda meçhul raviler ve bedeviler gibi Hz. Peygamber’le kısa süreliğine birlikte olan bu kimselerin Cessâs’a göre sahâbe tanımının kapsamı alanına girebileceği söylenebilir. Ayrıca Cessâs’ın tabîinin sahâbeye muhalefedinin cevazına dair görüşlerine yer verdiği bir pasajda bedevi kimselerin sahâbilerden kabul edilebileceğine dair imalarda bulunduğu görülmektedir. Nitekim Cessâs şöyle demektedir: “...bedevi kimseler gibi Hz. Peygamber’i gören pek çoklarının fetva vermeleri caiz değildi. O halde Hz. Peygamber’i görmüş olmak fetva verme konusunda özel hükme tabi olmak ve diğer insanların bundan menedilmesi için yeterli bir illet değildir. Tâbiin mademki Hz. Peygamber’i görmemiş olmasına rağmen fetvadan menedilmeyip ictihad etmesi caiz görülüyor, o halde sahâbeye muhalefeti de caiz olmalıdır.”⁵⁵ Bu ifadelerle göre Cessâs tarafından sahâbilerle tabîinin karşılaştırıldığı bir bağlamda hiçbir kayıt koyulmadan Hz. Peygamber’i gören kimselerin sahâbeden sayılacağı ve bu durumunun sonucu olarak da bedevilerin sahâbe kapsamında düşünülmesi anlaşılmaktadır. Cessâs’ın Hz. Peygamber’i mutlak manada gören kimseleri sahâbeden kabul ettiğini destekler mahiyetteki bir başka pasaj ise irsal konusunda geçmektedir. Cessâs sahâbenin birbirinden yaptığı tüm rivayetlerin makbul olacağına dair anlayışına itirazda bulunduğu ilgili paragrafta şunları ifade eder: “Sahâbî, kendisi gibi bir sahâbîden rivayet eder; onların hepsinin de rivayeti makbuldür” sözü doğru değildir. Zira Hz. Peygamber’in yaşadığı dönemde Allah’ın kendisi için “Bir fasık size bir haber getirdiğinde onu araştırın” (Hucûrât 6) ayeti ile fasık hükmünü verdiği bir kimse vardır. Bu kişi Velid b. Ukbe’dir. Aynı şekilde Hz. Peygamber’i görmüş olduğu halde, ondan sonraki dönemde adalet vasfını yitirmelerine yol açacak işler yapan başka kimseler de vardır. Bu, bilinmeyen gizli bir durum değildir.”⁵⁶ Sahâbilerin birbirleriyle olan rivayetlerini konu edinen Cessâs bu pasajda üst başlık olarak sahâbilerden bahsetmektedir. Sahâbîlere dair görüşlerini aktardığı bu bölümde Cessâs’ın kısa veya uzun süre birliktelik gibi kayıtlarla sınırlamadan sahâbiler için ‘Hz. Peygamber’i gören’ vasfını kullanması onun mutlak manada rü’yeti sahâbîlik faziletini elde etme bağlamında yeterli gördüğü anlaşılmaktadır. Buna göre Cessâs ister meçhul ister bedevi isterse de adalet vasfını yitirmiş olsun Hz. Peygamber’le kısa süre dahi de olsa görüşen (rü’yet eden) kimselere sahâbî ismi verilmesi gerektiğini vurgulamış olmaktadır.

Hanefî usûlcüleri açısından burada altı çizilmesi gereken önemli bir nokta daha vardır. Cessâs’ın Hz. Peygamber’le kısa süreliğine birlikte olmuş kimselerle uzun süre sohbeti olan sahâbîleri bidayette aynı tabaka içerisinde yakın seviyede gördüğü ifade edilse de faziletleri noktayı nazarından belli bir derecelendirmeye gittiği anlaşılmaktadır. Zira o her ne kadar Hz. Peygamber’i gören kimselerin

55 Cessâs, *Fusûl*, 3/336.

56 Cessâs, *Fusûl*, 3/152.

sahâbî faziletini elde edeceğini düşünse de rivayetlerin amel edilebilirliğine yoğunlaştığından her sahâbîyi eşit derecede görmediği söylenebilir. Nitekim o tâbiinin sahâbîye muhalefatinin hükmü bağlamında sahâbîler arasında belli seviye farkından bahsetmektedir. O bu konuda şunları ifade eder: “Sahâbenin kendine has bir üstünlüğünün olduğunu kabul etmekteyiz. Fakat sahâbenin zikredilen bu faziletleri, onlardan daha az üstünlüğe sahip olan kimselerin muhalefetine mâni değildir. Çünkü sahâbenin de kendi içinde üstünlük seviyeleri farklıdır. İçlerinde en üstün olanlarının Hulefâ-yi Râşidîn olduğunda ümmetin icmâsı vardır. Fakat daha az üstünlüğe sahip olan İbn Ömer (ö. 73/693), Abdullâh b. Amr (ö. 65/684-85), Ebû Hureyre (ö. 58/678) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) gibi sahâbîlerin onlara muhalefeti caiz kabul etmişlerdir. Eğer fazilet onları yegâne fetva mercii haline getirmiş olsaydı sahâbenin hiçbiri dört halifeye muhalefet edemezdi. Hz. Peygamber’in “Benden sonrakilere uyun.” buyurması Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer’in (ö. 23/644) dışındaki sahâbîleri de zikretmesine engel olmadığı gibi tâbiinin bu hükme dahil olmasına da mâni olmaz.”⁵⁷ Cessâs’ın sahâbe arasındaki fazilet ve fetva bakımından onların rivayetleri arasında bir üstünlükten bahsettiği görülmektedir. Hatta konunun devamında sahâbîler arasındaki hükme dayalı bir üstünlük anlayışına açık bir şekilde işaret eder. Nitekim o şöyle der: “Ayrıca bedevi kimseler gibi Hz. Peygamber’i gören pek çoklarının fetva vermeleri caiz değildi. O halde Hz. Peygamber’i görmüş olmak fetva verme konusunda özel hükme tabi olmak ve diğer insanların bundan menedilmesi için yeterli bir illet değildir. Tâbiî mademki Hz. Peygamber’i görmemiş olmasına rağmen fetvadan menedilmeyip ictihad etmesi caiz görülüyor o halde sahâbeye muhalefeti de caiz olmalıdır.”⁵⁸ Cessâs her ne kadar tâbiinin sahâbeye muhalefetine dair bir bağlamda bu anlayışı ifade etse de bir yönüyle de sahâbe arasındaki meziyet farkını da belirtmiş olmaktadır. Aynı şekilde sahâbenin taklid edilmesi konusundaki sözleri Cessâs’ın hangi tür sahâbîlerin bilgilerinin delil değeri taşıdığını göstermesi açısından önemlidir. Cessâs bu konuda şunları ifade etmektedir: “Ebû Bekir (Cessâs) der ki: Bu ifadeler sahâbenin taklid edilmesi hususunda Berdaî’in zikrettiği hüccetleri desteklemektedir. Dolayısıyla sahâbe, Hz. Peygamber’i gördüğü, nasların hallerini, nüzûl sebeplerini ve açıklamalarını bildiği, bizim bilgilerimizin ulaşamayacağı hitap şekillerine vakıf olduğu için onların ictihad ve kıyası bizimkinden üstündür.”⁵⁹ Bu pasaj bir açıdan Hz. Peygamber’i sadece gören kimselerin rivayetlerinin bidayette muteber olmadığını, asıl muteber olanın onunla uzun süre vakit geçirip vahyin inişine müşahede edenlerin rivayetleri (icithadları) olduğunu göstermektedir. Bu alıntılar onun her ne kadar Hz. Peygamber’i gören kimseleri sahâbî faziletine dahil etse de rivayetlerinin kabulü konusunda birlikteliğin uzun olmasını önemseydiği anlaşılmaktadır. Buna göre Cessâs her bir sahâbînin rivayetlerinin ve fetvalarının aynı derecede olmadığını

57 Cessâs, *Fusûl*, 3/334-5.

58 Cessâs, *Fusûl*, 3/336.

59 Cessâs, *Fusûl*, 3/362.

da söylemiş olmaktadır. Her ne kadar onlar Hz. Peygamber'i görmeleri açısından sahâbe kapsamında kabul edilseler de Hanefiler ravilerin rivayetlerinden hüküm çıkarmaya veya fetva vermeye odaklandıklarından dolayı bu faziletin onların rivayetlerinin kabulü konusunda yeterli görülmediği anlaşılmaktadır. Her sahâbî kendi içerisinde farklılık barındırdığından onlar sahâbî faziletini elde etmek ve adaletli kabul edilmek bakımından eşit olsalar da zabt yani fıkhi manayı koruma bağlamında aynı seviyede görülmemişlerdir. Hz. Peygamber'i görmekle fetva vermenin farklı şeyler olduğu, bundan dolayı bir bedevi sahâbî ile diğer sahâbîlerin rivayetlerinin kabulü konusunda eşit olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum Cessâs'ın kısa süreliğine birlikte olmuş kimseleri Hz. Peygamber'i gören olarak sahâbî faziletine dahil etse de rivayetlerinin kabulü konusunda aynı düşüncede olmadığı söylenebilir.

Debûsî de eserinde açık bir şekilde sahâbe tanımına yer vermeyen usûlcülerdendir. Ancak onun sahâbeye dair bazı ifadelerinden yola çıkarak bir sahâbe tasavvuruna sahip olduğu görülmektedir. Nitekim sahâbenin taklid edilmesiyle alakalı bir pasajda Debûsî'nin kimlerin sahâbî olduğuna dair işaretle bulunduğu görülmektedir. Buna göre o şöyle demektedir: "Sahâbenin taklid edilmesi onlar hakkında rivayet edilen naslardan kaynaklı bir üstünlükten dolayıdır denmesi uygun değildir. Zira sahâbeye dair nakledilen bu naslar sahâbenin umumu hakkındadır. Sahâbîler içerisinde bedeviler gibi icmâ ile taklid edilmesi caiz olmayan kimseler vardır. Böylece anlaşılmaktadır ki bu naslardan sahâbîlerin önde gelenleri (basar sahipleri) kastedilmektedir."⁶⁰ Debûsî sahâbîler içerisinde Hz. Peygamber'le birlikteliği kısa ve meçhul ravilerden kabul ettiği bedevilerin olduğunu ifade etmesi onun geniş manada sahâbe tasavvuruna sahip olduğunu gösterir. Ancak her ne kadar Debûsî onları sahâbe tanımı içerisinde zikretse de amel söz konusu olunca sahâbîler arasında bir ayırım yaptığı gözlemlenmektedir. Yukarıdaki pasajdan anlaşıldığına göre Debûsî Hz. Peygamber'le birlikteliği çok olan önde gelen sahâbîlerle bedeviler gibi kısa süre birlikteliği olan sahâbîlerin fetvalarını eşit derecede görmez. Nitekim o Hz. Peygamber'i görmek açısından tüm sahâbîleri fazileti elde etme noktasında eşit seviyede görürken rivayetlerin kabulü konusunda belli bir derecelendirmeye gitmiştir. Yine Debûsî meçhul ravinin haberiyle maruf ravinin⁶¹ rivayetinin kıyas karşısındaki durumunu değerlendirirken sahâbîler arasında belli ayrımlar yaptığı müşahede edilmektedir. Debûsî bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Meşhur (maruf) ravinin haberi kıyasa muhalif olmadığı müddetçe hüccettir. Meçhul ravinin haberi ise kıyas ile desteklemediği müddetçe kabul edilmez. Adaleti belli olan meşhur ravi ile adaleti ortaya çıkmayan meçhul ravi arasında fark belli olsun

60 Debûsî Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer, *Takvimü'l-edille fi usûli'l-fikh*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 257.

61 Debûsî'ye göre bir ravi nesebi ve ilmi bakımdan tanınıyorsa maruf ravi olarak adlandırılır. Bk. Debûsî, *Takvim*, 180. Rivayet ettiği bir veya iki hadisle bilinen ravinin ise meçhul kabul edileceğini zikreder. Bk. Debûsî, *Takvim*, 180.

diye bu böyledir.⁶² Netice olarak Debûsî Hz. Peygamber'i gören, onunla kısa süre birlikteliğe sahip kimseleri sahâbe tanımı kapsamında görmektedir. Ancak rivayetleriyle amel hususunda her sahâbî ravinin derecesini eşit olarak kabul etmez. Burada Hz. Peygamber'le birlikteliği uzun olan sahâbîlerin rivayetlerini ahkâm konusunda şartların eşit olması durumunda diğerlerine öncelendiği söylenebilir. Bu durum Debûsî'nin fukahadan olması hasebiyle amelle alakalı rivayetlere ve bunları nakleden ravilere önem verdiğini gösterir.

Serahsî ve Pezdevî açık bir şekilde sahâbe tanımlarına eserlerinde yer vermezler. Ancak satır arası bilgilerden yola çıkarak Serahsî'nin meçhul veya Hz. Peygamber'le kısa süre birlikteliği bulunan kimseleri sahâbîler arasında saydığı söylenebilir. Nitekim onun meçhulü "Hz. Peygamberle uzun süre sohbeti bulunmayan, ondan bir veya iki hadis rivayetinde bulunan kimse"⁶³ diyerek tarif etmesi onların Hz. Peygamber'le bir irtibatları bulunduğuna vurgu yaptığı görülmektedir. Ancak meçhul tanımında her ne kadar Serahsî onların Hz. Peygamber'in irtibatına değinse de kısa süre birlikteliği olan bu kimselerin ona göre hala sahâbî kabul edildiği net değildir. Zira Serahsî onların Hz. Peygamber'le sohbetinin sabitliğine vurgu yapsa da kısa süreliğine birlikte olmayı bir kişinin sahâbî olması için yeterli görüp görmediği belli değildir. Bu durumda onun sahâbî isimlendirmesine dair kastının ne olduğunun ortaya çıkarılması için daha başka delillere ihtiyaç duyulmaktadır.

Serahsî sahâbenin icmâına dair bir pasajda Hz. Peygamber'le kısa süre birlikteliği olan bedevileri sahâbîler arasında görmektedir. Nitekim o şöyle demektedir: "Sahâbîler arasında ahkâm konusunda ictihâd ehli olmayan bedevi kimseler de vardır. Her ne kadar onların Hz. Peygamber'le birlikteliği (sohbeti) olsa da icmâ konusunda onların görüşleri dikkate alınmaz... Sahâbîler kendi aralarında derece bakımından birbirinden farklılık arz ederler. Hulefâ-yı Râşidîn'in fazilet bakımından derecesi diğer kimselerin derecesinden üstündür.⁶⁴ Serahsî Hz. Peygamber'le kısa süre birlikteliği olan bedevi kimseleri sahâbî tabakasının içerisinde zikretmiştir. Buna göre Serahsî Hz. Peygamber'le kısa süreliğine birlikte olan kimseler için sahâbî isminin kullanabileceği düşüncesindedir. Aynı durumun Pezdevî için de geçerli olduğu söylenebilir. Zira o sahâbe mürselinin delil değerine dair görüşlerine yer verdiği bir pasajda şöyle demektedir: "Sahâbe mürseli icma ile makbuldür. Sahâbîler içerisinde Hz. Peygamber'le birlikteliği (sohbeti) az olan genç sahâbîler vardır. Bundan dolayı onlar diğer sahâbîlerden rivayette bulunuyorlardı. Onlar Hz. Peygamber şöyle buyurdu dediklerinde bu durum irsal ihtimali barındırsa bile rivayetleri makbuldür. Çünkü Hz. Peygamberle birlikteliği sabit olan kişinin hadisi ancak onu kendisinin bizatihi

62 Debûsî, *Takvîm*, 183.

63 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993), 1/342.

64 Serahsî, *Usûl*, 2/115-6.

işittiğine hamledilir. Şayet başkasından iştmiş ise bunu beyan ederdi.⁶⁵ Pezdevî bu pasajın başında Hz. Peygamber’le kısa süreli birlikteliğe sahip olan kimselerin sahâbilerden sayılacağını düşünmektedir. Ayrıca alıntının sonunda kısa veya uzun birlikteliğe dair herhangi bir kayıt koymadan Hz. Peygamber’le mutlak manada birlikteliği sabit olan kimsenin sahâbilerden kabul edildiğini vurgular. Görüldüğü üzere Serahsî ve Pezdevî kısa süreliğine birlikte olan kimselerin sahâbî isimlendirilmesinin altında zikredilebileceklerini düşünürler. Her ne kadar onlar kısa süreliğine birlikte olan kimseleri sahâbî olarak isimlendirseler de Debûsî’de olduğu gibi her sahâbînin rivayetinin değerini eşit derecede görmezler. Yukarıdaki pasajda Serahsî sahâbîler arasında birtakım derecelerin olduğundan bahsedip Hulefâ-yı Râşidîn’in derecesiyle bedevi kimselerin derecesinin eşit olmadığına vurguda bulunur. Aynı şekilde bu iki usûlcünün ravileri daha özeldir sahâbîlerin rivayetlerini kıyas karşısındaki konularına göre maruf ve meçhul diye ayırmaları ve marufları da kendi içerisinde fıkıhla ve rivayetle maruf diye ikili taksime⁶⁶ tabi tutmaları, onların sahâbîler arasında bir derece farkını kabul ettiklerini gösterir. Ayrıca meçhul ravilerin rivayetlerini de kendi içerisinde beş kategoriye⁶⁷ ayırmaları da amel bakımından her sahâbînin eşit derecede görülmediğinin göstergesi olarak yorumlanabilir.⁶⁸ Netice olarak klasik dönem Hanefî usûlcüleri geniş manadaki sahâbî tanımını benimsemişlerse de ahkama dair meseleler üzerinde yoğunlaşmalarından dolayı sahâbîler ve rivayetleri arasında bir ayırım gözetmişlerdir. Bir diğer ifadeyle onlar sahâbîlerin hepsini Hz. Peygamber’i görme açısından eşit derecede fazilet sahibi olarak kabul etseler de rivayetlerinin değeri konusunda Hz. Peygamber’e yakın olanla olmayan arasında bir ayrıma gittikleri söylenebilir.

Sonuç

Klasik dönem usûlcüleri arasında sadece Saymerî’nin açık bir şekilde sahâbe tanımına yer verdiği tespit edilmiştir. Bu dönemin diğer usûlcüleri sahâbe tanımı konusunda görüşlerini eserlerinde açık olarak belirtmezler. Saymerî dışındaki klasik dönem usûlcüleri kısa süreli birlikteliği sahâbe tanımı için yeterli kabul etmişlerdir. Bu dönem usûlcülerinin tamamı usûlcü-hadis ehli şeklinde ikili tasnifle bir sahâbe tanımından da bahsetmemişlerdir. Klasik dönem sonrası Hanefî usûl âlimleri genellikle sahâbe tanımı konusundaki tercihlerini net bir şekilde ortaya koymuşlardır. Bu dönem müellifleri hadis ehli-usûlcü şeklinde kalıplaşmış benzer sahabe tariflerine değinmişlerdir. Onlar bu tanımlardan kendi bakış açılarına uygun olanını tercih etmişlerdir.

65 Fahrül-İslâm Ali b. Muhammed el- Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, thk. Said Bektaş (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye-Dâru's-Sirâc, 2016), 390.

66 Pezdevî ve Serahsî ravileri genel olarak maruf ve meçhul şeklinde ikili taksime tabi tutmuşlar. Daha sonra maruf olan ravileri fıkıh ve icthadı ile bilinenler ile rivayetleriyle meşhur olmuş ancak fıkıh az olan raviler şeklinde iki kısımda ele almışlardır. Meçhul ravileri ise sahâbî ve selevî bu tür ravilerin rivayetlerine karşı tutumuna bağlı olarak beş kategoriye incelemişlerdir. Bk. Pezdevî, *Kenz*, 538; Serahsî, *Usûl*, 1/338, 342.

67 Bu beş kategoriye dair ayrıntılı bilgi için bk. Pezdevî, *Kenz*, 372-8; Serahsî, *Usûl*, 1/342-5.

68 Benzer değerlendirmeler için bkz. Ebubekir Sifil, "Sahâbe ve Bir Teknik Terim Olarak 'Sahâbe'nin Adaleti' Üzerine Mûlahazalar", *İnkışaf Dergisi* 3 (Mayıs 2005), 17.

Hanefî usûl âlimlerinin sahâbe tanımı konusundaki tercihlerinin belirgin bir şekilde değiştiği fark edilmektedir. Klasik dönemde genel olarak Hanefî usûlcüleri tarafından kısa süreliğine birliktelik sahâbî isimlendirmesi için yeterli görülürken, Üsmendî ile birlikte klasik sonrası çoğu Hanefîler tarafından uzun süreli birliktelik sahâbe için esas kabul edilmiştir. Diğer taraftan klasik sonrası bazı usûlcüler ise genel anlayıştan farklı olarak kısa süreliğine birlikteliği sahâbe tanımı için yeterli görmüştür. Burada muhtemelen Hanefî usûlcülerinin kendi usûl yazım yöntemlerinin yanında mütekellimun usûlcülerden de yararlanmalarının etkisi olduğu söylenebilir. Zira kısa süreliğine birlikteliği sahâbe tabakasına dahil olmak için mümkün gören bu müelliflerin tamamına yakını iki yazım türünü mezcetmiş usûlcülerdendir. Muhtemelen sahâbe tanımı konusunda eserlerini dikkate aldıkları müelliflerden veya daha başkalarından bu konuda etkilenmişlerdir. Ayrıca bu kimselerin sahâbe tanımı konusundaki ihtilafa bakış açıları da onların kimleri sahâbî olarak isimlendireceğine dair tavırlarını belirlemektedir. Nitekim bu usûlcüler genel itibarıyla müelliflerin sahâbe tanımı konusundaki ihtilaflarının lafzi olduğunu ve herhangi bir şekilde esasa dayalı sonuçlar doğurmayacağını düşünürler. Zira sohbetten lügavî mana kastedilmişse kısa süreliğine birlikteliğin bir kimsenin sahâbî kabul edilmesi için yeterli görüleceği ancak onun ahabından veya yakın çevresinde bulunduğu belirtilmek isteniyorsa örfî mananın yani onunla uzun süreliğine sıkı birlikteliğinin tercih edilmesi gerektiğini kabul etmiş olmaktadırlar. Bundan dolayı fazileti elde etme açısından onların sahâbî olarak kabul edilmesini bir beis olarak görmezler. Ancak rivayetleriyle amel veya adaletlerinin tespit yöntemleri itibarıyla her sahâbinin eşit derecede kabul edilmeyeceğini de ayrıca vurgulamışlardır.

İlk asırlardan itibaren bir kimsenin sahâbe tabakasından kabul edilebilmesi için gerekli şartlar farklı şekilde ele alınmıştır. İlk dönemlerde müellifler kendi tanımına yer vererek veya kendinden önceki yapılan tariflere değinerek sahâbî kavramının kapsamı hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ancak daha sonraları hadis ehli-usûlcü tarifleri şeklinde ikili tasnifle sahâbe tanımları verilmeye başlanmıştır. Hususi tariflerin yerine ikili tasnifle verilen bu tanımlar ülkemizdeki çağdaş akademik araştırmalarda da büyük oranda devam ettirildiği gözlenmiştir. Ancak bu çalışmada bu yargının sorgulanması yapılmış ve ilgili bakış açısının herkesçe kabul edilen bir kanaat olmadığı ortaya çıkmıştır. Zira Hanefî usûl eserleri dikkate alınarak yapılan bu çalışmada birçok Hanefî usûl müellifinin kısa süreli birlikteliği sahâbî isimlendirmesi için uygun gördüğü tespit edilmiştir. Söz gelimi örneklem mahiyetinde ele alınan temsil kabiliyeti yüksek Hanefî usûl eserleri arasında sekiz müellifin kısa süreli birlikteliği sahâbe tanımı için uygun gördüğü, yedi müellifin birlikteliğin uzunluğunu önemseydiği ve ikisinin ise herhangi bir görüş belirtmediği tespit edilmiştir. Hanefî usûlcüler içerisinde kısa süreli birlikteliği sahâbe tanımı için uygun gören müelliflerin olması bazı ifadelerin doğru bir şekilde belirtilmesini icap etmektedir. Buna göre usûlcülerin sahâbe tariflerine yer verilirken onların tamamının bu şekilde

bir sahâbe tanımına sahip olduğunu ifade edecek şekilde genelleyici bir üsluptan sakınılması gerekmektedir. Onun yerine usûlcülerin “çoğunluğuna” göre veya “bazılarına” göre gibi kayıtlar düşülerek verilmesinin daha uygun olacağı sonucuna varılmıştır. Bu husustaki inceliği gören bazı alimler bu şekilde kayıtlar getirerek konunun doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamışlardır. Ancak burada da “çoğunluk” usûlcülere göre mi yoksa “bazı” usûlcülere göre mi şeklinde kayıt düşülmesi gerektiği alimler arasında ihtilafı olduğu bilinmelidir. Diğer taraftan her ne kadar Hanefî usûlcüler içerisinde kısa süreli birlikteliği sahâbe tanımı için esas alanlar olsa da rivayetlerin değeri hususunda onlar da uzun süre birlikteliğe sahip kimselerin haberlerini önemsemişlerdir. Bu usûlcüler ilgili kimselerin sahâbî faziletini elde etmesiyle rivayetlerinin değeri hususunda birbirinden ayırt etmişlerdir.

Son olarak “usûlcüler, Hz. Peygamber’le uzun süre birlikteliğe sahip kimseleri sahâbe tabakasından kabul eder” şeklindeki bakış açısının Hanefî usûlcüleri özelinde ilk olarak literatürde usûlcü-hadis ehli şeklindeki tanımlamaya yer veren İbnü’s-Sââtî ile başladığı söylenebilir. Daha sonraları Abdülazîz el-Buhârî, Molla Fenârî, İbnü’l-Hümâm, İbn Emîru Hâc, İbn Nüceym, Bihârî ve Ensârî bu bakış açısını devam ettirmiştir. Yedinci (VII.) asırdan itibaren yani klasik sonrası usûl müellifleriyle birlikte artık bu şekilde bir ayrımla sahâbe tanımının yapıldığı tespit edilmiştir. Hanefî usûlcüler açısından İbnü’s-Sââtî ile başlatılan bu durum onun memzûc tarzda bir usûl telif etmesiyle ilişkili olabileceği söylenebilir. Zira daha önceki Hanefî usûlcülerin eserlerinde belirtilmeyen bu bakış açısına onun farklı mezhepteki usûl müelliflerinin görüşlerinden etkilenmesi sebebiyle sahip olduğu ifade edilebilir. Bu durumu destekleyecek mahiyette bir diğer husus ise bu bakış açısına sahip usûlcülerden Abdülazîz el-Buhârî ve İbn Nüceym dışındakilerin tamamının iki yazım türünü mezceden kimselerden oluşmasıdır. Ancak bu konuda bir bütün olarak net bir şeyler söyleyenebilmesi için diğer mezhepteki usûlcülerin sahâbe tanımlarının da bilinmesi gerekmektedir. Günümüzde de etkisi hissedilen bu bakış açısının farklı mezhepteki usûl müelliflerinin eserlerinin tetkik edilmesiyle ilk olarak kim tarafından ve hangi sebebe binaen dile getirildiği araştırılması gereken hususlardandır. Başka bir çalışmada bu durumun ele alınması umulmaktadır.

Netice olarak usûlcülerin özelde Hanefîlerin sahâbe tariflerinin tespiti noktasında ifade edilen “uzun süre birliktelik” kaydı usûl müelliflerinin bakış açılarını tam olarak yansıtmadığı anlaşılmıştır. Onun yerine tanımın başına belli kayıtlar getirilmek suretiyle mutlak ifadenin sınırlandırılması gerekmektedir. Sahâbe tanımı noktasında Hanefî usûlcüleri özelinde incelenen bu konunun diğer usûlcüleri de içerisine alacak şekilde detaylıca ele alınması durumunda manzaranın daha net ortaya çıkacağı umulmaktadır. Benzer hususun hadis ehlinin sahâbe tanımı hususunda da yapılması durumunda umumî olarak ifade edilen bu yargının doğruluğunun en iyi ihtimalle tetkiki sağlanmış olacaktır.

Kaynakça

- Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfuddîn Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fi usûli'l-aḥkâm*. thk. Ahmet Muhammed Şakir. Beyrut: Daru'l-Âfaki'l-Cedide, ts.
- Âşık, Nevzat. *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti*. İzmir: Akyol Neşriyat ve Matbaacılık, 1981.
- Aydın, Mustafa. "Sahâbe Tanımı ve Adalet Anlayışı Bağlamında Büsr b. Ebû Ertât'ın Durumu". *Turkish Studies: Comparative Religious Studies* 17/2 (Haziran 2022).
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahrul-İslâm el-Pezdevî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Büyük Haydar Efendi. *Usûl-i Fıkḥ Dersleri*. İstanbul: Meral Yayınları, 1966.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1994.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer. *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkḥ*. thk. Halil Muiyiddîn el-Meys. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Demirel, Harun Reşit. "Ehl-i Hadis ve Usûlcüler Arasında Sahâbe Tanımı Tartışması". *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe (İlmî Toplantı)* (27-28 Nisan 2013).
- Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali b. Tayyib. *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkḥ*. thk. Muhammed Humeydullah. Dimeşk, 1964.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Efendioğlu, Mehmet. *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*. İstanbul: İFAV, 2019.
- Ensârî (Bahrülulûm el-Leknevî), Ebû'l-Ayyâş Muhammed Abdülalî b. Nizâmiddîn. *Fevâtiḥu'r-raḥamût bi-şerhi Müsellemi's-sübût*. thk. Abdullah Mahmut Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Erul, Bünyamin. *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV, 8. Basım, 2014.
- Gül, Mutlu. "Erken Dönem Usûl Eserleri Çerçevesinde Hanefî Fukahasının Sahâbe Algısı". *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- IV (6-8 Mayıs 2013, Bursa)*. İstanbul, 2013.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye*. thk. Ebu İshak İbrahim b. Mustafa ed-Dimyâtî. Kahire: Dâru'l-Hüdâ, 2003.
- İrâkî, Ebû'l-Fazl Abdürrahîm b. el-Hüseyn. *et-Takyîd ve'l-İzâh alâ İbni's-Salâh*. nşr. Muhammed Râgıb Tabbâh. Haleb: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1350.
- İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *et-Taḥrîr ve't-taḥbîr*. thk. Abdullah Mahmut Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Nüzhetu'n-nazar fi tavzihi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Nureddin İtr. Dimeşk: Matbaatü's-Sibâh, 2000.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *Fethu'l-gaffâr fi şerhi'l-Menâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *et-Taḥrîr fi 'ilmi'l-usûl*. Mısır: Mustafa Baba el-Halebi ve Evladuhu Matbaası, 1351.

- İbnü's-Sââtî, Ebü'l-Abbâs Muzafferüddin Ahmed b. Alî. *Bediu'n-nizâm*. thk. Mustafa Mahmud el-Ezheri-Muhammed Hüseyin ed-Dimyati. Kahire: Dâru İbn Affan-Dâru İbnü'l-Kayyim, 2014/1435.
- İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-hadis*. thk. Nureddin İtr. Dimaşk-Beyrut: Dâru'l-Fikr-Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1427/2006.
- Koca, M. Kemâl. *Sahâbenin Adâleti: Ehli Sünnet İçi İhtilaflar*. Yalavo: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Mehmed Seyyid. *Usûl-i Fıkıh Dersleri*. haz. Selçuk Camcı ve Haydar Yıldırım. İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2011.
- Mustafa, İbrâhîm vdgr. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986.
- Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza. *Fuşûlü'l-bedâyi' fi uşûli's-şerâyi'*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri. *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşri'n-nezîr*. thk. Muhammed Osman Haş. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985.
- Pezdevî, Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed. *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. thk. Saîd Bektaş. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye-Dâru's-Sirâc, 2016.
- Saymerî, Ebü Abdillâh el-Hüseyin b. Alî. *Kitâb Mesâil al-Hilâf fi Usûl al-Fiqh: Les problèmes de divergences en méthodologie juridique de Husayn b. 'Alî al-Saymarî*. nşr. Abdelouahad Jahdani. Marsilya: Université de Provence-Aix-Marseille, Doktora Tezi, 1991.
- Sehavî, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman. *Fethü'l-mugîs Şerhu Elfiyyeti'l-hadis li'l-İraki*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Kavâtu'l-edille fi usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Hasen. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Serahsî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Şeydişehrî, İbn'ül-Emin Mahmud Esad. *Fıkıh Usûlü (Telhis-u Usûl-i Fıkıh)*. haz. Talha Alp vdgr. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2011.
- Sifil, Ebubekir. "Sahâbe ve Bir Teknik Terim Olarak 'Sahâbe'nin Adaleti' Üzerine Mülâhazalar". *İnkışaf Dergisi* 3 (Mayıs 2005).
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Özben Dokak, Zübeyde. "Hanefî Sünnet Anlayışında Farklı Bir Çizginin Takibi: Kelamcı Usûl Yazarlarının Farklılaşma Noktaları". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (Haziran 2019).
- Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin Ömer. *Şerhu't-Telvih ala't-Tavzih*. I-II. nşr. Şeyh Zekeriya Amîrât. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y..
- Turan, Mehmet. *Sahâbe Mürseli*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Üsmendî, Ebü'l-Feth Alâüddin Muhammed b. Abdilhamîd. *Bezlü'n-nazar fi'l-usûl*. thk. Muhammed Zekî Abdülber. Kâhire: Mektebetü Dâru't-Türâs, 1992.